

зують на те, що стоянка Славута належить до верхнього палеоліту. Невелика кількість знарядь не дає змоги поки що точніше окреслити її хронологічні межі.

Добре збережений і насичений знахідками культурний шар, незначна глибина залягання створюють сприятливі умови для дальшого вивчення пам'ятки. Славута — одна з небагатьох палеолітичних стоянок на Поліссі, що не пов'язані з товщами лесу.

В. К. ПЯСЕЦКИЙ

Верхнепалеолитическая стоянка Славута

Резюме

На окраине г. Славута Хмельницкой области автором обнаружена палеолитическая стоянка. Она расположена на краю надпойменной террасы и, судя по находкам на поверхности, занимает площадь 150×40 м. В заложённом шурфе прослеживается хорошо сохранившийся культурный слой, представленный большим количеством кремневых изделий и отдельными углями.

Тип орудий, форма нуклеусов и заготовок, техника расщепления сырья даёт основание относить стоянку к позднему палеолиту.

В. І. НЕПРИНА

Максаківське багатозарове поселення на Чернігівщині

Восени 1969 р. в результаті розвідки у південній частині с. Максаків Менського району Чернігівської області, на правому березі Десни виявлено культурний шар стародавнього поселення¹. Влітку 1970 р. тут було проведено невеликі розкопки.

Гумусований культурний шар потужністю 0,9 м добре видно у береговій кручі протягом 250 м. Тут зроблено дві зачистки: перша завдовжки 35 м, завширшки 2—2,5 м, друга — відповідно 4 і 2 м. Простежено таку стратиграфію: під тонким дерновим шаром залягають: 1 — алювіальний дуже щільний суглинок сіро-коричневого кольору (0—0,2 м); 2 — гумусований крихкий чорний суглинок (0,2—0,6 м); 3 — суглинок світло-сірого забарвлення — перехідний до підстільного шару (0,6—0,8 м); 4 — світло-жовтий лесовидний суглинок — підстільний шар (0,8 м і глибше).

Різноманітні культурні залишки наявні у гумусованому суглинку та іноді у перехідному до підстільного шарі. Вогнищеві та господарські ями впущені у лесовидний суглинок. Культурні нашарування стародавніх епох подекуди пошкоджені ямами пізніших часів.

Під час розкопок 1970 р. здобуто матеріали доби пізнього неоліту, ранньої і середньої бронзи та ранніх слов'ян.

Пізній неоліт. Залишки, що належать до цієї доби, стратиграфічно відповідають поверхні лесовидного суглинку і частково перехідному шару, де вони залягають у непорушеному стані. В цілому ж неолітичні знахідки спорадично трапляються у всій товщі культурного шару внаслідок переміщень на пізніших етапах. З неолітичною добою пов'язується

¹ В. І. Неприна, В. Н. Корпусова. Розвідка по Десні та Сейму. — Археологічні дослідження на Україні 1969 р. К., 1972, стор. 347—352.

вогнищева яма, виявлена на межі квадратів 3 і 4 у зачистці № 1. Після зняття всіх нашарувань в ній позналились обриси округлої в плані ями з вертикальними стінками та рівним дном, діаметр ями становить 0,8 м, глибина від рівня виявлення — 0,15 м. Заповнення — щільний темний вугільний суглинок. Навколо було знайдено кілька фрагментів тонкостінного посуду з гребінчастим орнаментом та зубчастим загладжуванням на внутрішньому боці.

Колекція неолітичних знахідок, зібраних на поселенні, складається з 32 крем'яних предметів і 100 уламків посудин. Можливо, частина крем'яних знарядь належить до більш пізніх нашарувань, проте типологічно їх важко відокремити від неолітичних. До останніх віднесені сім відщепів, відщеп з ретушшю у вигляді виїмки, шість знарядь на пластинах із загострюючою або притупляючою ретушшю по краях (рис. 1, 5), шість скребоків на пластинах (рис. 1, 4, 6), серед яких один сегментоподібної форми і ретушований по всіх краях (рис. 1, 2). Крім того, є дев'ять скребоків, на невеликих відщепах, два вістря стріл, обидва підтрикутні за формою та з двобічною ретушшю, але одне має опуклу основу, а друге — увігнуту (рис. 1, 1, 3).

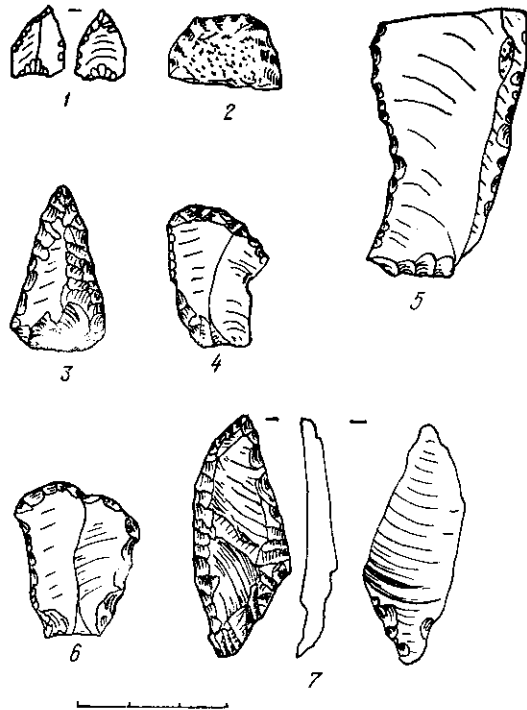

Рис. 1. Крем'яні знаряддя неолітичного шару (1—7).

Крім того, є дев'ять скребоків, на невеликих відщепах, два вістря стріл, обидва підтрикутні за формою та з двобічною ретушшю, але одне має опуклу основу, а друге — увігнуту (рис. 1, 1, 3).

Загалом крем'яний інвентар за його характером можна зіставити з кременем пізньонеолітичного поселення другої половини III тисячоліття до н. е. поблизу с. Мньове (урочище Ліс)². Своєрідне одне знаряддя — черенковий ніж з невеликої пластини із крутою крайовою ретушшю (рис. 1, 7).

Керамічна колекція представлена уламками досить тонкостінного посуду, виготовленого з глини, яка має домішки піску. Стінки добре заглажені, червонуватого або сірувато-жовтуватого кольору (рис. 2, 1—13). Переважна більшість фрагментів прикрашена відбитками поставленого навкіс зубчастого штампа у вигляді рядків, паралельних зрізу вінець, іноді відбитки утворюють зигзаг. Три уламки вінець мають комірцеподібне потовщення. Денця не знайдені, можливо, вони були плоскі (рис. 3). Ще три фрагменти орнаментовані ямковим візерунком. Вони дуже близькі за всіма ознаками до посуду Ногорілівки — Коси і Скуносівських поселень в урочищах Рудого та Линського.

Кераміка із гребінчастим орнаментом своєрідна, нетипова для неолітичних пам'яток Північної України. Спочатку здавалось, що вона може бути зіставлена із собачківською керамікою Надпоріжжя³. Але це споріднення виявилось поверховим, бо обмежувалося лише наявністю комірцеподібних потовщень на вінцях посудин з обох пам'яток. Собач-

² В. И. Митрофанова. Позднееолитическое поселение в ур. Лес близ с. Мньове на Черниговщине.— ДБ. Минск, 1966, стор. 68—78.

³ В. И. Неприна. Работы Деснинского отряда.— АО 1970. М., 1971, стор. 235.

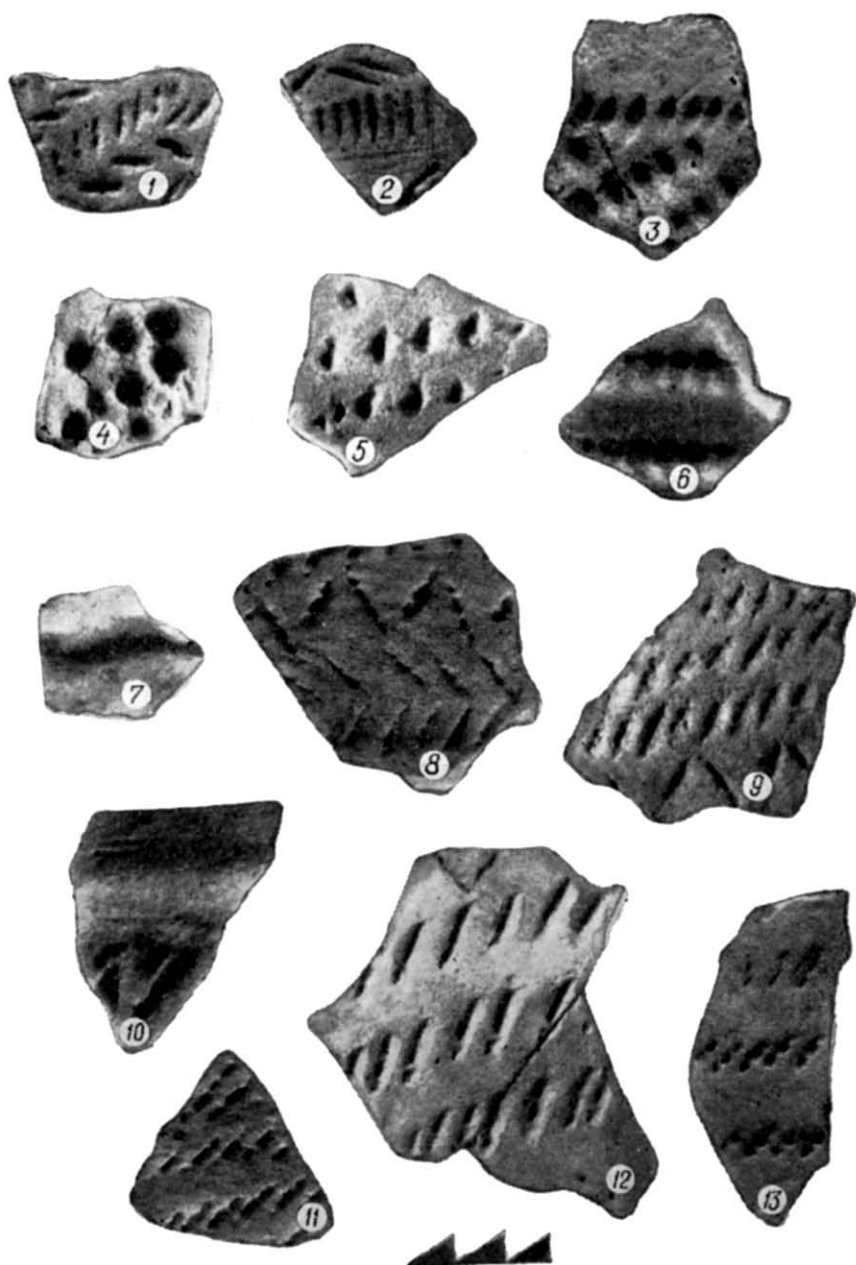

Рис. 2. Кераміка неолітичного шару (1—13).

ківські вироби товстостінні, банкоподібної форми, містять у глині домішку товчених черепашок, мають добре заглажену поверхню. Натомість максаківська кераміка тонкостінна, містить у глині пісок. Профіль посудин S-подібний, бочки опуклі, денця плоскі. Такого типу посуд під час нашої розвідки на відрізку Десни від устя Сейму до м. Чернігова було знайдено в кількох пунктах: в околицях с. Стара Бутівка на Чубоківій горі, поблизу хутора Обірок в урочищах Титовцівщина і Новохатська Гора. Окремі фрагменти з комірцеподібними віньками відомі із місцезнаходження на оз. Глядин у Дніпро-Деснянському межиріччі⁴.

Рис. 3. Фрагмент горщика з неолітичного шару.

Важко визначити хронологічне місце неоліту максаківського типу у співвідношенні з неолітичними пам'ятками Північної України. За деякими даними його можна синхронізувати з відомими пам'ятками в урочищі Ліс. Про це свідчить, як згадувалось вище, типологічна близькість крем'яного інвентаря, а також наявність у комплексі урочища Ліс одного плоскодонного горщика із гребінчастим орнаментом та червонуватими поверхнями. Але він не має комірцеподібного потовщення вінець і взагалі більш товстостінний, хоч за характером орнаменту, домішок у тісті та обробкою поверхонь дуже близький до максаківського неолітичного посуду. Проте таке зіставлення не дає більш точного уявлення про час існування неолітичного поселення на Максаках, бо поселення в урочищі Ліс пов'язується з досить тривалим часом. Неясне також хронологічне зіставлення неоліту цього типу з культурою ямково-гребінчастої кераміки, яка існувала в кінці IV — на початку III тисячоліття до н. е.⁵ Ямково-гребінчасту кераміку на Максаках теж знайдено, але тільки в Десні, а не в культурному шарі, тому ми не маємо даних про їх відносну хронологію.

Щодо культурного визначення цього пізньонеолітичного матеріалу, то, можливо, слід вважати його за своєрідну групу пам'яток, яка існувала в межиріччі Дніпра та Десни приблизно у середині — другій половині III тисячоліття до н. е. На користь такого датування свідчить також типологічна спорідненість неолітичних культурних залишків з матеріалами доби ранньої бронзи, що залягають трохи вище на Максаківському поселенні.

Рання бронза. Знахідки цієї доби стратиграфічно відповідають нижній частині гумусованого суглинку. Вони представлені уламками посуду, двома кістяними долотоподібними знаряддями, пряслом (див. рис. 5, 6). До того ж часу належить вогнищева яма на кв. 8—9 в зачистці № 1. Верхня її частина пошкоджена пізнішою ямою, а нижня мала діаметр 1,5 м, глибину 1,43 м від поверхні. У заповненні ями було знайдено кілька уламків кераміки з шнуровим і гребінчастим орнаментом.

З кістяних знахідок одне ціле, друге обламане. Вони видовжених пропорцій, з трохи звуженими обухами і заокругленими лезами, поверхні старанно оброблені та відполіровані. Ціле знаряддя знайдено поблизу ями поряд з уламком округлодонної чаші, прикрашеної перевитим шнуром (рис. 4, 7).

Посудини доби ранньої бронзи на Максаківському поселенні (рис. 4, 5; 1—7) типологічно дуже близькі до пізньонеолітичних. Це стосу-

⁴ Ф. Б. Копилов, С. М. Одинцова, О. Г. Шапошникова. Археологічні розвідки в районі північної течії р. Десни.— АП, т. III. К., 1952, стор. 86.

⁵ Археологія Української РСР, т. I. К., 1971, стор. 144.

ється їх форм, обробки поверхонь, товщини стінок, комірцеподібних вінець і домішки грубозернистого піску в глині. Від неолітичних посудин їх відрізняє наявність у глині також шамоту, шнурової орнаментациї, трохи більшої товщини стінок та більш різноманітних форм посуду. На поселенні знайдена мініатюрна чашка із шнуровим орнаментом у верхній частині (рис. 4, 8), горщики S-подібного профілю з шнуровим і гусеничним візерунком, іноді із зустрічними відбитками шнура (рис. 4, 1—6).

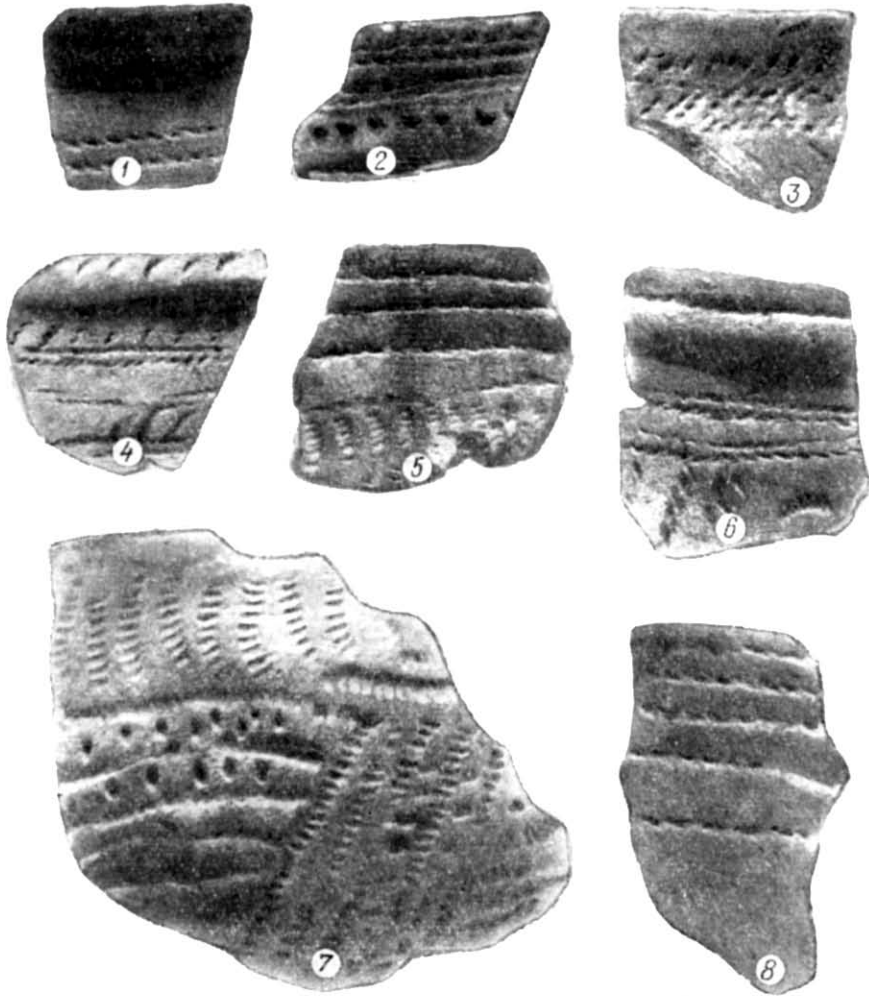

Рис. 4. Кераміка доби ранньої бронзи (1—8).

Визначення цих матеріалів рогацьким типом пам'яток не вичерпує всієї їх різноманітності⁶. За формами та орнаментом деякі посудини можуть бути зіставлені з керамікою середньодніпровської культури. Але ці аналогії також не повні. Так, згадана чашечка подібна до виробів ранньої бронзи поселення в с. Костянці на Ровенщині⁷. Кераміка із гребінчастим візерунком найближча до посуду з культурного шару доби ранньої бронзи на Завалівському могильнику софіївського культур-

⁶ В. И. Неприна. Вказ. праця.

⁷ М. Ю. Смішко. Розвідувальні розкопки на поселенні пізнього періоду полів поховань у с. Костянці.— АП, т. III. К., 1952, табл. VI, 4, стор. 374—375.

Рис. 5. Кераміка та кам'яне знаряддя (10) доби ранньої (1—7) та середньої (8—13) бронзи.

ного типу *. Окремі посудини з шнуровою орнаментациєю знаходять аналогії у матеріалах поселення Ісківщина на Канівщині ⁸.

Слід зазначити, що доба ранньої бронзи на Максаках являє собою ще мало вивчений етап розвитку середньодніпровської культури у північній частині України, що ці матеріали важливі для розкриття складного процесу взаємозв'язків середньодніпровської культури з місцевим пізньонеолітичним населенням і племенами з рогачицьким типом культури.

Середня бронза. Крім описаних вище знахідок, у середній частині гумусованого шару траплялися залишки, що належать до епохи середньої бронзи. Вони складаються з уламків тюльпаноподібних горщиків та одного кам'яного знаряддя. Останнє зроблене з поламаної просвердленої сокири, йому надано форму клина; місце зламу шліфоване (рис. 5, 10).

З добою середньої бронзи на цьому поселенні пов'язуються залишки глибокої ями (кв. 2—3 зачистки № 1). Її було виявлено на глибині 0,2 м від поверхні, але зверху вона пошкоджена пізнішою ямою, непорушеною лишилася тільки нижня частина. Яму не досліджено до кінця, бо її обриси заходили в стінку зачистки. Можливо, що це частина житла, у заповненні якої знайдено уламки тюльпаноподібних горщиків.

Фрагментів кераміки налічується понад 200 (рис. 5; 8—9, 11—13). В глині є домішка товченого граніту або кварцу чи грубозернистого піску. Стінки посудин добре заглажені. Орнамент звичайний для сосницького варіанту тшинецької культури: прокреслені лінії, крапкові наколи, так званий колючий дріт, нарізки тощо. На вінцях однієї посудини є комірцеподібне потовщення, трапляються валики.

Ранні слов'яни. Знахідки цієї доби відповідають верхній частині гумусованого суглинку. Вони локалізувалися, головним чином, у східних квадратах зачистки № 1. Можливо, тут було розташоване наземне житло з вогнищем посередині, бо в цьому місці наявне скупчення кісток тварин, уламків посуду, а забарвлення культурного шару більш інтенсивне. Вогнищева яма цього житла на квадраті ДЕ зачистки № 1 простежувалася на рівні з глибини 0,7 м від поверхні і була заглиблена у лесовидний суглинок. Діаметр її становить 1,4 м, стінки вертикальні, дно коритоподібне. У заповненні були кістки тварин і риб, луска, уламки посудин.

Кераміка представлена фрагментами плоскодонних посудин із злегка опуклими боками та відігнутими вінцями (рис. 6). Орнаментовано тільки зрізи вінець — насічками або защипами, і лише на одному уламку стінки є кілька коротких вертикальних рисочок. У глині посудин — домішка шамоту або хоркстви, поверхня заглажена пальцями.

Подібна кераміка характерна для ранньослов'янських пам'яток післязарубинецького часу у Подесенні і на Київщині. Вона належить (за В. М. Даниленком) до так званого київського типу культури.

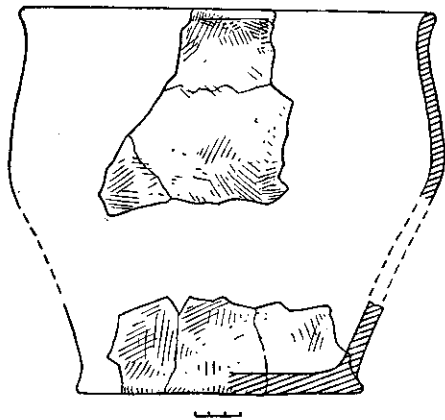

Рис. 6. Горщик з ранньослов'янського шару.

* Розкопки В. О. Круца, див. матеріали у фондах ІА АН УРСР.

⁸ С. С. Березанська, М. М. Бондар. До питання про поселення середньодніпровської культури.— ВКУ, № 8, вип. 1. К., 1967, стор. 12—25.

Основне значення розвідки 1969 р. і цих невеликих розкопок полягає в тому, що виявлено своєрідну групу пам'яток пізньонеолітичного часу, для яких характерна тонкостінна і плоскодонна кераміка із гребінчастим орнаментом та комірцеподібними потовщеннями вінець, типологічно близька до посуду доби ранньої бронзи на даній території. Цей факт частково свідчить про участь неолітичних племен у складанні в Північній Україні середньодніпровської культури, походження якої тут досі ще недостатньо вивчене. Але неолітичні пам'ятки типу Максаків — особливе явище для цієї доби в Північній Україні, і відкриття їх викликало ряд питань: про територію поширення цих пам'яток, їх датування і генетичний зв'язок з попередніми культурами, взаємовідносини з культурою ямково-гребінчастої кераміки і взагалі про історичну долю розглянутих старожитностей. Для розв'язання цих питань необхідні нові польові дослідження.

Таким чином, частково досліджене багаточислове поселення в с. Максаки за своїм науковим значенням заслуговує на далішні розкопки.

В. И. НЕПРИНА

Максаковское многослойное поселение на Черниговщине

Резюме

В с. Максаки Менского района Черниговской области автором открыто и частично исследовано многослойное поселение, расположенное в южной части села, на правом возвышенном берегу Десны. В результате раскопок обнаружено, что наиболее древние наслоения относятся к позднему неолиту своеобразного для Северной Украины типа, характеризующегося плоскодонной тонкостенной керамикой с воротничкообразными венчиками.

Кроме поздненеолитических остатков, здесь отмечены поселения эпохи бронзы — ранней (среднеднепровская культура) и средней (сосницький вариант тшинецької культури), а также ранних славян (послезарубинецьке время, так называемый киевський тип культури). Прослежена типологическая близость материалов позднего неолита и ранней бронзы.

К. І. КРАСИЛЬНИКОВ

Археологічні розвідки на р. Луганці

1969 р. експедиційний загін під керівництвом автора обстежував узбережжя р. Луганки від її початку до впадіння в Сіверський Донець. В результаті відкрито численні археологічні пам'ятки різних епох.

На особливу увагу заслуговує багаточислове поселення поблизу с. Собовки Слов'яносербського району Ворошиловградської області. На жаль, воно зруйноване під час земляних робіт, і тому стратиграфія не простежена. Поселення розташоване на північній околиці села (частково в межах садиби А. В. Мягких) за 150 м від берега річки, на уступі плато, що піднімається над рівнем води до 3 м.

Зібраний матеріал, за аналогіями, був розподілений типологічно. Найбільш давню групу становлять фрагменти кераміки, виготовлені з глини, що містить рослинні домішки. На одному з них є орнамент з відбитків поставленого навкис зубчастого штампа. Ця кераміка має аналогії серед відповідних виробів дніпро-донецької культури¹.

¹ Д. Я. Телегін. Дніпро-донецька культура. К., 1968, стор. 51, 54.